

Výkladové poznámky k biblickým veršom z úlohy č. 8

Potešujte môj ľud

Nedeľa: Útecha do budúcnosti

(Iz 40,1-2 SEkP) ¹*Potešujte, potešujte môj ľud, vraví váš Boh.* ²*Hovorte k srdcu Jeruzalema a volajte mu, že sa skončila jeho otrocká služba, že je odčinená jeho vina, že dostal z rúk Hospodina dvojnásobný trest za všetky svoje hriechy.*

V dejinách výkladu knihy Izaiáš existujú rôzne prístupy. Tradičný prístup je, že celú knihu písal jeden autor. Pričom od 40. kapitoly "hovori k Júdovi, ale akoby už prorokované babylonské zajatie už nastalo"¹. Tradičný prístup teda hovorí, že Izaiáš od 40. kapitoly hovorí akoby z pozície budúcnosti. Biblická kritika v snahe racionalizácie biblického textu začala Izaiáša rozdeľovať na dvoch autorov (tzv. Izaiáš a Deutheroizaiáš), ktorí písali v rôznych dobách. Neskôr k Deutheroizaiášovi pribudol aj Tritoizaiáš. Postupne však tento prístup došiel k úplnej fragmentácii textu do mnohých, rôznych autorov. Dnes je zastávané stanovisko jednotného textu (nie jednotného autorstva), hovorí sa o akejsi Izaiášovskej škole (neskorší pisatelia, ktorí priamo nadviazali na témy Iz 1 - 39). DILLARD a LONGMAN túto otázku zhodnocujú nasledovne:

Izaiáš nie je výsledkom náhody a vnútorne rozporný, avšak kniha ako celok vykazuje jednotu v témach aj motívoch. Dôraz väčšiny bádania sa posunul od zamerania na štiepenie textu k odhaľovaniu prameňov a prostredia, aby bola vyložená celistvosť a jednota textu v jeho dnešnej podobe. Dôkazy zo strany konzervatívov pre jednotu a autorstvo, založené na spoločných témach a spoločnom slovníku, boli z veľkej časti prevzaté a použité ako argumenty pre redakčnú jednotu knihy. V otázke autorstva sa kritickí a konzervatívni bádatelia určite nezhodnú. Aj keď dochádza ku stále väčšej zhode, pokiaľ ide o celkovú jednotu Izaiáša, pre kritické bádanie je to skôr jednota spôsobená najmä históriou redakcie než jednota daná jedným jediným autorom. (...) Otázka autorstva Izaiáša by sa nemala stať šibboletom (Sdc 12,6), teda testom pravovernosti. V určitých ohľadoch sú konečné výsledky bádania trochu neisté: Nech už kapitoly 40-66 napísal Izaiáš v 8. stor. alebo niekto iný, kto aplikoval jeho závažnú zvesť na neskoršiu dobu, očividne boli z väčšej časti zamerané na potreby exilnej obce. Ako napísal E. J. Young (1958, 71), kapitoly 1-39 predstavujú "schodisko, ktoré nás postupne prevádza z asýrskej do chaldejskej doby. Obe patria k sebe, pretože prvá je prípravou na druhú a druhá je dokončením tej prvej."²

Naša pozornosť by sa teda pri štúdiu druhej časti Izaiáša nemala zameriavať iba na formu, ale predovšetkým na obsah, ktorý je aktuálny rovnako pre nás, ako bol v časoch napísania tejto úžasnej prorockej knihy.

¹ MACARTHUR, John. Starý zákon: komentár verš po verši. Kroměříž: Didasko, 2015. 1153 s. ISBN 978-80-87587-17-1. str. 859.

² DILLARD, R. B. LONGMAN III., Tremper. Úvod do Starého zákona. 2. vyd. Praha: Návrat domů, 2011. 450 s. ISBN 978-80-7255-244-3. str. 262-263.

Verše 1-11 v 40. kapitole tvoria akýsi prológ do druhej časti knihy a začína Hospodinovým výrokom, alebo skôr príkazom vo v. 1. "Proroctvo hovorí k Božím prorokom a nabáda ich, aby kládli dôraz na tému útechy, ktorú potrebujú ľudia, ktorí sú v zajatí v cudzej zemi, mnoho kilometrov ďaleko od svojho domova."³ WATTS dokonca tento príkaz útechy adresuje nie prorokom, ale ostatným národom: "Nie len rozptýlení Izraeliti, ale všetky národy budú mať úlohu pri utešovaní Božieho ľudu a pri pomoci Jeruzalemu, ako to ukáže adresovanie k mnohým z nich v nasledujúcich kapitolách."⁴

Druhý verš ukazuje dôvod, prečo má byť Boží ľud potešený. Za prvé je "odčinená jeho vina" a za druhé "dostal z rúk Hospodina dvojnásobný trest za všetky svoje hriechy". "Odčinená" alebo doslova "vynahradená"⁵ vina je pasívnym tvare a ukazuje to, že niekto iný stojí za "odčinením", "vynahradením" či "zaplatením" (tak Český studijní preklad) za ich vinu. Avšak "odčinenie" neznamená, že hriechy budú zbavené všetkých svojich dôsledkov (trestov). "Trest a odpustenie nemusia byť v protiklade. Hospodin buď trestá a odpúšťa zároveň, alebo najskôr trestá (a prísne: dvojnásobne) a potom odpúšťa. Dáva tým hriešnikovi najavo váhu jeho zlyhania. Až potom si hriešnik uvedomí zhubnú moc hriechu a nebude odpustenie prijímať ako lacnú milosť."⁶

Pondelok: Pripravte cestu Hospodinovi

(Iz 40,3-8 SEKP) ³*Hlas volá: Na púšti pripravte cestu Hospodinovi, v stepi urovnajte chodník nášmu Bohu!* ⁴*Každé údolie nech sa zdvihne, každý vrch a kopec nech sa zníži. Všetko nerovné nech sa vyrovná a nech sa vyrovnajú hrbole,* ⁵*lebo sa zjaví Hospodinova sláva a naraz ju uzrú všetci; lebo prehovorili ústa Hospodina.* ⁶*Hlas vraví: Volaj! Nato som povedal: Čo mám volať? Všetko, čo má telo, je ako tráva a všetka jeho nádhera je sťa poľný kvet.* ⁷*Tráva uschne, kvet zvädne, ak ho ovanie dych Hospodina. Naozaj, ľudia sú ako tráva.* ⁸*Tráva uschne, kvet zvädne, ale slovo nášho Boha pretrvá naveky.*

vv. 3-5: Toto radostné volanie oznamuje Hospodinov návrat. Ezechiel v kapitolách 9-11 popisoval odchod Hospodina z Jeruzalema. Izaiáš prorokuje jeho návrat. "Srdce oznámenia, dôvod dobrých správ spočíva v tom, že YHWH sa vracia, aby sa znovu usadil v Jeruzaleme. To si vyžaduje kráľovské prípravy. Tento text je pre nás veľmi dôležitý, pretože ho do určitej miery cituje každé evanjelium. BENEŠ poukazuje na prepojenie tohto "hlasu" s postavou Jána Krstiteľa v evanjeliách:

Izaiáš hovorí: Boh je blízko, Boh prichádza. Na jeho príchod je treba reagovať: pripraviť Hospodinovi prístup k nám; vyrovnat' všetky nezrovnalosti a rozdiely (nie len v prírode, ale hlavne medzi ľuďmi); napriamiť krivé a skrútené (krivé spôsoby a neprávosti odmaskovať a napraviť). Izaiášova poetická reč, plná metafor nám však nedáva návod k použitiu ani inštrukcie

³ MACARTHUR, John. Starý zákon: komentár verš po verši. str. 859.

⁴ WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Isaiah 34-66*. vol. 25. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 720 s. ISBN 978-0-310-58852-8. str. 174.

⁵ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8. str. 157.

⁶ BENEŠ, Jiří. Ozvěny Izaiášova volání: *Slova Izaiášova proroctví pro každodenní zamyšlení*. Praha: Návrat domů, 2012. 431 s. ISBN 978-80-7255-280-1. str. 142.

pre vykonávanie požadovaného úkonu. (...) Ak však chce čitateľ vedieť, čo konkrétne činiť, nemôže sa pýtať Izaiáša, ale priamo Hospodina v modlitbe. Ján Krstiteľ nám ukazuje, ako on vzal Izaiášove naliehavé slová vážne a aké z nich vyvodil dôsledky: pripomína ich, upozorňuje na nich a varuje ostatných. Nevykladá však, čo jednotlivé termíny znamenajú. (...) Ján predsa činiť (sprítomňuje, stelesňuje) to, o čom Izaiáš hovorí - volá ľudí k pokániu (Mt 3,2) a tým pripravuje Bohu cestu do ich srdca.⁷

vv. 6-8: Hlas je druhýkrát skeptický. Ekumenickí prekladajú "všetka jeho nádhera je sťa poľný kvet". Slovo "nádhera" je v pôvodnom hebrejskom texte *chesed* a je to viacvýznamové slovo: "1. milosrdenstvo (vzťah Boha k človeku); 2. vďačnosť, zbožnosť (vzťah človeka k Bohu); 3. milosrdenstvo, vládňosť, oddanosť, spolunáležitosť, spoluúčasť, solidarita (vzťah človeka k človeku)."⁸ Vzhľadom na kontext je jasné, že musíme uvažovať iba druhý a tretí význam. Tzn., že vzťahy človeka, či už k Bohu, alebo k druhým ľuďom, sú nestále ako poľný kvet. Zarážajúce je, že príčinou uschnutia je "dych, vietor, duch" (hebr. *ruach*) Hospodinov (v. 7). "Opis je trpkou pripomienkou, že všetko, čo sa stalo Izraelu, je pripísané YHWH."⁹ Na rozdiel od človeka, ktorý je nestály vo svojej vernosti, vo svojich vzťahoch, "Hospodinovo slovo pretrvá naveky" (v. 8).

Práve v okamžiku Božieho zjavenia človek mizne, zaniká, pomíňa sa, neobstojí rovnako ako všetko tvorstvo. Izaiáš nás však o tejto trpkkej skutočnosti informuje dopredu. Tvárou v tvár Božiemu zjaveniu a pod vplyvom Izaiášovho prorockého slova si má človek uvedomiť, čím skutočne je: usychajúcou trávou, likvidovanou vetrom Hospodinovým. (...) Peter (1Pt 1,23-25) z Izaiáša vyvodzuje, že novým narodením zaniklo a uschlo to, čo uschnúť malo, a teraz sme získali novú kvalitu života: sme poznamenaní slovom evanjelia, slovom živým a večným, pretože Božím (J 15,3). Podľa Petrovho výkladu Izaiáš hovorí o neznovuzrozenom, slovom Božím nedotknutom, "starom" človeku (podľa apoštola Pavla, Rim 6,6; Kol 3,5-9). Ak sme slovom Hospodinovým zrodení, neuschne, ale kvôli slovu v nás, s ním a v ňom zostávame naveky.¹⁰

Utorok: Evanjelium - radostná správa

(Iz 40,9-11 SEkP) *⁹Vystúp na vysoký vrch, ohlasovateľ radostnej zvesti Sionu, mocne pozdvihni svoj hlas, ohlasovateľ radostnej zvesti Jeruzalemu! Hlasno volaj, neboj sa, povedz Judským mestám: Hľa, váš Boh!* ¹⁰*Pozri, Pán, Hospodin, prichádza v moci, vládne svojim ramenom. Hľa, nesie odmenu a jeho pláca ide pred ním.* ¹¹*Ako pastier bude pásť svoje stádo, svojim ramenom ho zhromaždí, baránky vezme do náručia a tie, čo pridávajú, nežne bude viesť.*

vv. 9-10: Od dôb Septuaginty (LXX - grécky preklad Starého zákona) je Sion a Jeruzalem identifikovaný s tým, pre koho je radostná správa ohlasovaná. Hebrejský text takto jednoznačný nie je. Naopak, skôr to vyzerá tak, že "Sion/Jeruzalem je poslom. Všimnime si

⁷ BENEŠ, Jiří. Ozvěny Izaiášova volání: *Slova Izaiášova proroctví pro každodenní zamyšlení*. str. 143, 145.

⁸ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 55.

⁹ WATTS, J. D. W. *Word Biblical Commentary: Isaiah 34-66*. str. 177.

¹⁰ BENEŠ, Jiří. Ozvěny Izaiášova volání: *Slova Izaiášova proroctví pro každodenní zamyšlení*. str. 149-150.

úzký vzťah tém k témam v 49. kapitole. Správa sa týka judských miest a jej obsahom je, že prichádza Hospodin."¹¹ Na Sione opäť bude stáť chrám a Jeruzalem bude teda poslom radostnej správy, že "s návratom Izraela do zeme súvisí po mnohých storočiach absencie návrat Božej prítomnosti do Jeruzalema."¹²

Radostná zvesť je v (LXX) preložená ako *euangelion* a tento výraz preberá aj Nová zmluva. Evanjelium bola pôvodne radostná správa o víťazstve. "Návrat YHWH do Jeruzalema je zobrazený ako víťazný sprievod. Odmena a pláca môžu byť technickými výrazmi pre korisť a poctu, ktorú si nesú pri návrate domov víťazní bojovníci."¹³ Evanjelista Ján tento text v kombinácii so Zachariášom použil pre Ježiša (J 12,15). "Prichádzajúceho panovníka Hospodina Ján rozpoznáva v Ježišovi. Ježiš je oným kráľom, v ktorom Boh prichádza s mocou a ujíma sa vlády."¹⁴

v. 11: Hospodinovo kraľovanie je charakterizované obrazom pastiera. Pastier je typ pre starostlivého človeka, ktorý vodí svoje stádo k zdrojom potravy a čerstvej vody, je ten, kto má všetky ovečky spočítané a pri ich obrane nasadzuje za ne svoj život. Hľadá stratené a ošetruje zranené (viď Ž 23). "Boží návrat sľubuje pastoračnú, kráľovskú starostlivosť a starostlivosť o všetkých, najmä o slabých a núdznych."¹⁵

Streda: Mocný a milosrdný Stvoriteľ

(Iz 40,12-18 SEkP) ¹²*Kto kedy priehrštil odmeral vody mora, kto piad'ou premeral nebesá, kto vtlesnal všetok prach zeme do merice a odvážil vrchy na váhe a pahorky na vážkach?* ¹³*Kto obsiahol ducha Hospodina a kto ho svojou radou poučal?* ¹⁴*S kým sa radil, kto ho poučal, kto ho učil ceste práva, kto mu dával vedomosti a dal mu spoznať cestu chápania?* ¹⁵*Hľa, národy sú s' a kvapka z vedra, pokladajú sa za prášok na vážkach. Hľa, ostrovy zavážia ako zrnko piesku,* ¹⁶*Libanon nestačí na založenie ohňa a jeho zverina nestačí na spaľovanú obeť.* ¹⁷*Všetky národy sú pred ním ničím, pokladajú ich za ničotu.* ¹⁸*Ku komu pripodobníte Boha? A akú podobu postavíte vedľa neho?*

K týmto textom by bolo kontraproduktívne, aby sme podávali podrobný výklad jednotlivých pojmov. Text sa skladá prevažne z otázok, na ktoré je ľahké odpovedať. Ale odpoveď nie je očakávaná. Podobné otázky kladie Hospodin v knihe Jób. Tieto otázky slúžia k tomu, aby nás vyviedli z chybnéj predstavy, že môžeme čokoľvek o Bohu vypovedať. Veľmi priliehavým spôsobom to vo svojom komentári vyjadruje BENEŠ:

Otázka, ktorú Izaiáš kladie, nie je rečnícka. Prorok sa otázkou pokúša angažovať a aktivizovať čitateľovo uvažovanie - vtiahnuť ho do deja. Odpoveď na uvedené otázky nie je ťažká: "nikto". Čitateľ, poslucháč si má uvedomiť Hospodinovu veľkosť. Ale o odpoveď tu nejde, pretože práve skutočnosť, že výpoveď je vedená otázkou, má svoju hodnotu. Sama

¹¹ WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Issaiah 34-66*. str. 177.

¹² MACARTHUR, John. Starý zákon: *komentár verš po verši*. str. 860.

¹³ WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Issaiah 34-66*. str. 177.

¹⁴ BENEŠ, Jiří. Ozvěny Izaiášova volání: *Slova Izaiášova prorockví pro každodenní zamyšlení*. str. 152.

¹⁵ WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Issaiah 34-66*. str. 178.

otázka je totiž výrazom prekvapenia, počiatkom údivu a náznakom hlbšieho porozumenia. Na také otázky by sa snáď ani odpovedať nemalo, pretože postihujú niečo, čo nás presahuje. Práve otázkou vyjadrujeme to, čo nedokážeme postihnúť. Otázkami sa doberáme tých najhlbších vecí vo svojom živote a formulujeme svoju bezradnosť, bolesť alebo úžas. Izaiáš začul, alebo zahliadol či začal tušiť niečo o Hospodinovej nepostihnuteľnosti a nepoznatel'nosti. Pochopil Hospodinov náskok pred nami. Uvedomil si nedostatočnosť svojich (ľudských) výpovedí o Bohu a svoju nevedomosť. Otázkou vyjadruje, že sa vzdáva ďalších pokusov postihnúť niečo o Bohu.

Izaiášov výrok je predovšetkým výpoveďou o nevy-povedateľnosti, nepopísateľnosti a nepredstaviteľnosti Boha. Neexistuje nič, s čím, alebo s kým by sme mohli Boha porovnať. Žiadna naša výpoveď o ňom nie je primeraná a nemôže byť definitívna. Žiadna naša úvaha a myšlienka ho nemôže postihnúť. Žiadna formulácia vystihnúť. O sebe môže vypovedať len sám Boh (J 14,7-10). Nemožno ho nijak spodobniť, pretože si ho nie je možné predstaviť. V tom však už môžeme počuť protimodlársky, odposväťujúci dôraz. Modla je boh vytvorený - zhmotnená predstava boha. Modla je pokus znížiť Boha na úroveň predmetu - spredmetniť ho. Boha sme však nevytvorili, preto každý náš popis, každá výpoveď o Bohu je vlastne len výpoveďou o našej predstave. Modlárstvo začína tam, kde svoju predstavu Boha berieme vážne a stotožňujeme s Bohom samým. A fanatizmus tam, kde nútime iných ľudí sa tej našej a jedinej správnej predstave (a prenesene aj náuke, učeniu) klaňať, kde sme sami svojej predstave úplne oddaní a sme ochotní pre ňu urobiť čokoľvek.¹⁶

(Iz 40,28-31 SEkP) ***28 Či nevieš? Nepočul si? Hospodin je večný Boh, ktorý stvoril končiny zeme; neunaví sa, neustane, jeho múdrosť nemožno preskúmať. 29 On dáva silu unavenému a bezmocnému veľkú udatnosť. 30 Mladíci sa unavia a ustanú, mládenci sa potkývajú na každom kroku. 31 Tí však, čo očakávajú Hospodina, dostávajú novú silu, ako orly stúpajú na krídlach, budú utekať a neustanú, pôjdu a nevyčerpajú sa.***

Hospodin je jedinečný a nepripodobiteľný. Biblia ako Božie slovo, je Hospodinovým sebazjavením a v tomto zmysle musíme chápať aj tieto verše. Boh nespadá do kategórií akéhokoľvek stvorenia. Boh nikdy a nikým nebol stvorený, naopak, on je večný Stvoriteľ, z ktorého rúk pochádza všetko v tomto vesmíre. Celú večnosť budeme skúmať Božiu múdrosť a nikdy sa nedobádame nejakého konečného záveru. Iz 40,28-31 vypovedá o Hospodinovi v kontraste k človeku. Mládenec sa pri všetkej svojej sile a energii nakoniec predsa len unaví. Hospodinovi žiadna únava nehrozí. Naopak "on dáva silu unavenému a bezmocnému veľkú udatnosť". Preto sa oplatí vo svojom živote čakať na Hospodina. Tento text bol veľkou posilou pre Boží ľud v babylonskom exile. Bol veľkou posilou v ťažkých časoch opätovného návratu do Judska a pri obnove Jeruzalema. Tento text je povzbudením aj do akejkol'vek ťažkej situácie, ktorú prežívame dnes.

¹⁶ BENEŠ, Jiří. Ozvěny Izaiášova volání: Slova Izaiášova prorocství pro každodenní zamyšlení. str. 154 a 156.

Štvrtok: Konečné víťazstvo Siona

(Iz 40,19.20 SEKP) ¹⁹*Modlu, tú uleje remeselník, zlatník ju obtiahne zlatom a prirobí striebornú retiazku.* ²⁰*Kto je chudobný a nemá na takú obeť, vyberie si drevo, ktoré nepráchnivie, vyľadá schopného remeselníka, aby postavil modlu, ktorá sa nekláti.*

Už v predchádzajúcom dni sme sa v citáte doc. BENEŠA zaoberali modlárstvom, v zmysle klaňania sa našej predstave Boha, poprípade vnucovanie tejto predstavy druhým, ako dogmaticky neotrasiteľnej pravdy. Verše 19 a 20 dávajú ľuďmi vymyslené modly do kontrastu so skutočným Bohom. Na rozdiel od Hospodina, ktorý je nevypovedateľný a našim ľudským rozumom nepostihnuteľný, o modlách je jednoduché vypovedať (zadefinovať ich), sú dielom zručného remeselníka. To, ako bude táto modla vyzeráť závisí od plnosti peňaženky toho, kto si ju nechal vyrobiť. Zjednodušene povedané: "Modly sú produktmi ľudských schopností."¹⁷ V súčasnom postmodernom západnom svete sa zdá, že už nie je aktuálne varovať pred modlami. Dovolím s však povedať, že s príchodom moderny a racionalizácie, sa objavili tie najnebezpečnejšie modly, ktorým boli v 20. storočí prinesené mnohé, dokonca ľudské obety. Zaujímavosťou o tom vo svojej knihe pojednáva Rémi BRAGUE:

Hovoriť o "návrate bohov" sa stalo niečím banálnym. Nietzsche túto možnosť uvítal v mene Dionýza. Už pred ním, ale viac než kedy predtým, počnúc práve Nietzsche, sme videli, ako sa objavujú ešte viacej znepokojujúce božstvá, ktoré sa nemusia nutne k božstvu vôbec hlásiť a ktoré sú veľmi rozmanité. Auguste Comte, ktorý ... nazýval ľudstvo v dospelom veku "Veľkou Bytosťou" a "Najvyššou Bytosťou", udelil na konci svojho života Zemi názov "veľký fetiš", pre ktorú vyžadoval "dôstojnú adoráciu". (...) Samotný pojem je veľmi zaujímavý. Je dokonca odhaľujúci, a to z toho dôvodu, že obsahuje veľmi explicitné súzvučky s formou tej najprvotnejšej zbožnosti. Od tej doby vystúpili na povrch iné božstvá pod menami **Národ, Pokrok, Dejiny, Trieda** alebo **Rasa**. Ide o zvrátené božstvo, ktoré sa znovu vynorilo a ktoré si žiada ľudské obete.¹⁸

Bohovia moderny sú naozaj krvilační, dokazujú to koncentračné tábory a gulagy, ale aj mnohé vojnové konflikty vedené z etnických, alebo aj náboženských dôvodov (napr. Juhoafrická republika, Rwanda,...). Nietzsche vyhlásil "Boh je mŕtvý!" a ohlásil príchod "nadčloveka". Avšak onen "nadčlovek" stratil všetky rysy ľudskosti. BRAGUE nakoniec spomína aj sektu "hlbinnej ekológie (*deep ecology*)"¹⁹, ktorá by pre záchranu planéty bola ochotná obetovať celé ľudstvo. Aj takto môžu vyzeráť moderné modly súčasnosti.

V akom veľkom kontraste ku všetkým týmto ľudským výtvorom je jediný, skutočný, živý Boh, Hospodin, ktorý "dáva silu unavenému a bezmocnému veľkú udatnosť" (Iz 40,29).

¹⁷ WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Isaiah 34-66*. str. 195.

¹⁸ BRAGUE, Rémi. Podstata človeka: *O ohrožení lidské legitimacy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2017. 194 s. ISBN 978-80-7325-423-0. str. 22-23

¹⁹ BRAGUE, Rémi. Podstata človeka: *O ohrožení lidské legitimacy*. str. 24-25.

Použité zdroje a literatura

BENEŠ, Jiří. Ozvěny Iziášova volání: *Slova Iziášova proroctví pro každodenní zamyšlení*. Praha: Návrat domů, 2012. 431 s. ISBN 978-80-7255-280-1.

Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. ISBN 978-3-438-05222-3.

Biblia: Slovenský ekumenický preklad. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.

BRAGUE, Rémi. Podstata člověka: *O ohrožení lidské legitimacy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2017. 194 s. ISBN 978-80-7325-423-0.

DILLARD, R. B. LONGMAN III., Tremper. *Úvod do Starého zákona*. 2. vyd. Praha: Návrat domů, 2011. 450 s. ISBN 978-80-7255-244-3.

MACARTHUR, John. *Starý zákon: komentář verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2015. ISBN 978-80-87587-17-1.

PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8.

WATTS, J. D. W. *Word Biblical Commentary: Isaiah 34-66*. vol. 25. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 720 s. ISBN 978-0-310-58852-8.